

بانکداری اسلامی، از ظهور تا کنون

عبدل واسای حقیقی و پروفیسور فلیکس پومرانز

مترجم: محمدرضا شعبانزاد - امور همکاری های بین المللی بانک کشاورزی shabanzad@agri-bank.com

نگاهی به اوضاع کنونی

نظام مالی اسلامی، بانکداری بدون ربا و آرمان های مسلمانان به واقعیت تبدیل شده است. رشد شبکه های مالی جهانی، اعتماد به مسلمانان، روند احیای قوانین اسلامی و درآمد قابل ملاحظه حاصل از فروش نفت، سبب گسترش بانکداری اسلامی شده است. بسیاری از کارشناسان بر این عقیده اند که با توجه به دستاوردهای بانک ها، بایستی به سیستم های کنترل و تهیه گزارش های مورد اعتماد سپرده گذاران توجه بیشتری مبذول شود.

تاکنون بیش از ۳۵ بانک اسلامی در ۲۹ کشور عضو سازمان کنفرانس اسلامی (IOC) تأسیس شده است. بدون شک جوامع اسلامی به موسساتی نیاز دارند که بتوانند به راحتی وجوه خود را در آنها پس انداز کنند و همچنین مطابق با اصول شریعت (قوانین و مقررات اسلامی مبتنی بر کتاب آسمانی قرآن، سنت و یا همان توصیه های پیامبر اسلام) وام بگیرند. از سوی دیگر، انجمن تأمین اعتبار کویت

(KFH) و بانک اسلامی بحرین در کنار دیگر بانک های اسلامی، سپرده های مسلمانان دیگر کشورها را نیز می پذیرند، و به نظر می رسد که هیچ سیاست مشخصی در رابطه با عدم پذیرش سپرده گذاری غیرمسلمانان وجود ندارد. بانک های اسلامی در حال حاضر، به علت افزایش پی رویه جمعیت و دستیابی بسیاری از کشورها به استقلال، تمایل دارند که منابع روزافزون مالی موجود را برای سرمایه گذاری جذب نمایند.

بانکداری اسلامی، به ویژه در عربستان سعودی، کویت و بحرین با سرعت زیادی در حال گسترش است. در پاکستان، ایران و سودان هم اصول بانکداری اسلامی از سوی دولت ها مشخص می شوند. در پاکستان، دولت دستور اسلامی شدن روش های بانکی را صادر کرده است، در ایران سیستم بانکداری اسلامی به طور گسترده و سراسری به اجرا درمی آید و سودان نیز اصول شریعت اسلامی را در بسیاری از فعالیت های اقتصادی خود به کار گرفته است. در سطح بین الملل نیز موسسات بانکی دارالمال الاسلامی (DMI)، البرکة و سیستم بانکداری اسلامی بین المللی (IBS)، شعب ارایه خدمات بانکداری اسلامی را در کشورهای مختلف آسیا، اروپا و آفریقا تأسیس کرده اند. به علاوه، برخی از موسسات اسلامی به اتحادیه های بین المللی، از جمله بانک بین المللی اسلامی (IBI)، اتحادیه بین المللی اسلامی (IAIB)

و فدراسیون بین المللی بانک های اسلامی (IFIB) پیوسته اند. فدراسیون بین المللی بانک های اسلامی در کنفرانس تجارت و توسعه سازمان ملل (UNCTAD) به رسمیت شناخته شده است. مأموریت اصلی این اتحادیه ها از اهمیت بسیاری برخوردار است. انتظار می رود که اتحادیه های مذکور حمایت های آموزشی، فنی و تحقیقاتی را در زمینه بانکداری اسلامی ارایه دهند و به راه حل های مناسبی برای مشکلات پیش روی بانک های اسلامی دست یابند.

به عقیده برخی از صاحب نظران، ایجاد خلل در گردش سودمند ثروت، تمرکز ثروت نزد یک طبقه اقتصادی خاص، عدم توازن بین تولید و مصرف و افزایش هزینه های تولید، از جمله پیامدهای نظام ربوی می باشند.

تاریخچه بانکداری اسلامی

در جوامع اسلامی، فعالیت محدود بانکی، از قبیل پذیرش سپرده، به زمانی بازمی گردد که حضرت محمد (ص) هنوز در قید حیات بودند. در آن زمان، مردم پول خود را نزد پیامبر اسلام به امانت می گذاشتند. اولین بانک اسلامی مدرن که در سال ۱۹۷۰ در مصر تأسیس شد، بانک سوسیال ناصر نامگذاری شد.

در حال حاضر، تقریباً هیچ تاجر غربی غیرمسلمانی در خاورمیانه وجود ندارد که در مورد شریعت اسلام و یا قوانین اسلامی و یا در مورد اقتصاد اسلامی، اطلاعاتی نداشته باشد.

گرایش به ایجاد سیستم اقتصادی اسلامی و حفظ شریعت اسلام به عنوان مرجع اصلی در تمامی جوامع اسلامی به چشم می خورد.

امروزه توسعه و گسترش بیشتر بانکداری اسلامی همچنان در دستور کار قرار دارد. برای مثال، موسسه دارالامال الاسلامی اعلام کرده است که برنامه پنج ساله‌ای را برای ایجاد شبکه شعب و موسسات تابعه در بیش از ۲۰ کشور تدوین نموده است. یک تاجر آمریکایی عراقی تبار نیز قصد دارد تا یک موسسه مالی در آمریکا تاسیس کند که کلیه عملیات آن براساس روش‌های بانکداری اسلامی به اجرا درخواهد آمد. در صورت صدور پروانه فعالیت این موسسه از طرف مقامات آمریکایی، این موسسه امکان ارائه خدمات مالی اسلامی به چند میلیون مسلمان آمریکایی را خواهد داشت.

اوایل دهه ۱۹۸۰: در این دوره، بانکداری اسلامی از خلیج فارس تا شرق آسیا (مالزی) و از غرب تا انگلستان گسترش پیدا کرد و ۱۵۵۲۰ بانک اسلامی، از جمله موسسات بین‌المللی و بین‌قاره‌ای تاسیس شدند. سپس اتحادیه‌های بانکداری اسلامی و نهادهای مشاوره‌ای نیز عملیات خود را آغاز نمودند.

– شکوفایی بانکداری اسلامی از ۱۹۸۳ تاکنون: در این دوره، جهان اسلام با مشکلات اقتصادی از قبیل کاهش درآمد نفت، افزایش قدرت دلار، نرخ بالای سود در ایالات متحده آمریکا و برون ریز سرمایه از کشورهای عضو اوپک مواجه شد. همزمان، بانک‌های غرب نیز شعب مختلفی را در ایالات متحده آمریکا افتتاح کردند و روش‌های بانکداری اسلامی در ایران و پاکستان به کار گرفته شدند.

گفته می‌شود که حسابداری اسلامی هم که ابزار ضروری برای موفقیت بانک‌های اسلامی محسوب می‌شود، در دوران معاصر در دانشگاه قاهره تدوین شده است. تمایل به حذف نرخ ثابت سود و اسلامی کردن سیستم‌های مالی در اولین اجلاس سازمان کنفرانس اسلامی در سال ۱۹۷۳ جده مورد بحث و بررسی قرار گرفت و در نتیجه، بانک‌های اسلامی بسیاری براساس سیستم مشارکت در سود و زیان (PLS) تاسیس شدند.

در فرهنگ وبستر (فرهنگ جامع زبان انگلیسی، چاپ سوم) بانکداری (غربی) چنین تعریف شده است: «فعالیت تجاری یک بانک که محدود به فعالیت‌های صرافی پول می‌شود. اما امروزه بانکداری، دریافت پول به عنوان سپرده، دریافت چک و یا برات، اعطای وام و اعتبار، صدور برات، حواله و دیگر موارد و ابزارهای مرتبط با مسایل پولی و اعتباری را نیز دربرمی‌گیرد». یکی از کارشناسان امور بانکی نیز بانک اسلامی را چنین تعریف می‌کند: «شرکتی که در مالکیت سهامداران قرار دارد و به منظور انجام فعالیت‌های بانکی و سرمایه‌گذاری مطابق با شریعت اسلام و طبق اساسنامه شرکت، تاسیس شده است».

براساس اصول شرعی، بانک‌های اسلامی وام بهره‌ای اعطا نمی‌کنند و هیچ ابزار سرمایه‌گذاری با درآمد ثابت از قبیل اوراق قرضه، اوراق قرضه قابل تبدیل، و سهام ممتاز را در اختیار نمی‌گیرند. این موسسات تنها به فعالیت‌هایی مانند سرمایه‌گذاری ریسکی، تعاونی، شراکت و دیگر توافقات بین سپرده‌گذاران و بانک‌ها، و همچنین بین وام‌گیرندگان و بانک‌ها می‌پردازند.

تحول در بانکداری اسلامی

بانکداری اسلامی نوین دستخوش سه مرحله تغییر و تحول شده است:

– ظهور بانکداری اسلامی از سال ۱۹۷۲ تا ۱۹۷۵: افزایش درآمد نفتی و نقدینگی بالا، از مهمترین خصوصیات این دوره محسوب می‌شود. همچنین احیای نهضت‌های اسلامی بنیادگرا، اسلام‌گرایی فراگیر (بان‌اسلامیسم) و تاسیس سازمان کنفرانس اسلامی (IOC) از جمله رویدادهایی بودند که همزمان با ظهور بانکداری اسلامی به وقوع پیوستند.

– گسترش بانکداری اسلامی از ۱۹۷۶ تا

▲ اتحاد مسلمانان و تمایل آنان نسبت به ایجاد یک روند اقتصادی - سیاسی واحد، می‌تواند تاثیر قابل ملاحظه‌ای بر الگوی تجارت جهانی داشته باشد.

جنبه‌های حقوقی و اقتصادی بانکداری اسلامی

پیروان دین اسلام، که تقریباً یک چهارم جمعیت جهان را تشکیل می‌دهند، نسبت به دین خود که بر جنبه‌های مختلف زندگی کنترل و احاطه دارد، ایمان و اعتقاد راسخ دارند. قوانین اسلامی و یا شریعت اسلام، براساس قرآن حکیم، سنت و توصیه‌های پیامبر اسلام(ص) و یا اجماع شکل گرفته است و تنها برای

در حال حاضر، بانکداری اسلامی، تنها به کشورهای عربی محدود نمی‌شود و در حال گسترش به سراسر جهان است. یکی از دلایل این امر هم گرایش به عبور از مرز کشورها، اتحاد مسلمانان و تمایل نسبت به ایجاد یک روند اقتصادی - سیاسی واحد است که می‌تواند تاثیر قابل ملاحظه‌ای بر الگوی تجارت جهانی داشته باشد. از آنجایی که مسلمانان بایستی از سنت‌های اسلامی پیروی نمایند، لذا

افرادی قابل اجراست که این قوانین را اراده خداوند بدانند. از این رو، اسلام بیشتر یک فلسفه شخصی است تا یک موضوع جغرافیایی.

قوانین اسلامی مورد تحسین محققان غربی، از جمله اندرسون از دانشگاه نیویورک نیز قرار گرفته است. وی بر این عقیده است که پس از ۱۳ قرن موفقیت در هدایت زندگی نسل‌های متوالی مسلمانان، قوانین اسلام هنوز به وسیله محققان و حقوقدانان شرق و غرب تحت بررسی و تحقیق قرار دارند. به عقیده یکی دیگر از محققان غربی، در حال حاضر، تقریباً هیچ تاجر غربی غیرمسلمانی در خاورمیانه وجود ندارد که در مورد شریعت اسلام و یا قوانین اسلامی و یا در مورد اقتصاد اسلامی که حداقل از نظر مفهومی، شاخه‌ای از شریعت است، اطلاعاتی نداشته باشد.

■ ■ ■ بانک‌های اسلامی در حال حاضر،

به علت افزایش بی‌رویه جمعیت و دستیابی بسیاری از کشورها به استقلال، تمایل دارند که منابع روزافزون موجود را برای سرمایه‌گذاری جذب نمایند.

■ ■ ■

بانکداری اسلامی مبتنی بر قراردادهای اسلامی، از اصل توحید سرچشمه گرفته است و توحید، ایمان به یگانگی خداوند است. بانکداری اسلامی برپایه پرهیز از دریافت نرخ ثابت سود و پذیرش سپرده‌ها و وجوه سرمایه‌گذاری براساس اصل مشارکت در سود و زیان (PLS) بنا شده است.

به عبارت دیگر، ربا (سود ثابت) در اسلام ممنوع شده است، زیرا سبب انباشت ثروت نزد گروه معدودی می‌شود، از احساس توجه و همدردی انسان‌ها نسبت به یکدیگر می‌کاهد، درآمد بدون ریسک و زیان را تضمین می‌کند و سرمایه‌گذاری و اشتغال را با مشکل روبرو می‌سازد. به عبارت روشنتر، عده‌ای بر این باورند که ربا سبب ایجاد خلل در گردش سودمند ثروت، تمرکز ثروت نزد یک طبقه اقتصادی خاص، عدم توازن بین تولید و مصرف، افزایش هزینه تولید، عدم انعطاف‌پذیری در هزینه‌ها، عدم تمایل به سرمایه‌گذاری، تشویق به انجام معاملات غیرتولیدی، عدم توازن اعتباری و تورم می‌شود. از طرف دیگر، از نقطه نظر اسلام، عدم دریافت

ربا، سبب کنترل بر اجرای مالکیت خصوصی، کاهش سوءاستفاده از نیروی کار و ایجاد زمینه برای اجرای سیستم تعاونی رایگان می‌شود. نیاز به عدالت اجتماعی نیز در مکتب اسلام مورد توجه قرار گرفته است. برای مثال، اعطای اعتبار به مصرف‌کننده، ایده‌ای بود که توسط دکتر محمدعزیز، مدیرکل مرکز بین‌المللی تحقیقات اقتصاد اسلامی (عربستان سعودی) در کنفرانس سال ۱۹۷۶ مکه مطرح شد. به پیشنهاد وی، وام‌های بدون بهره اعطایی به مشتریان تنگدست، بهتر است از مقادیر کمی تشکیل شده باشد و از محل مانده بدون ربا در حساب جاری بانک اعطا شود. به عبارت دیگر، اعتبار مورد نظر را می‌توان به وسیله بانک‌های اسلامی و به منظور توانمندسازی وام‌گیرندگان جهت رفع نیازهای اضطراری خانوادگی و شخصی و یا بهبود استانداردهای معیشتی آنها اعطا نمود. همین وضعیت در مفهوم مهم دیگری به نام زکات نیز مطرح شده است.

توضیح اینکه، در فعالیت‌های اقتصادی سودآور غرب، به حداکثر رساندن سود و حداقل رسانی زیان، نشانه‌دهنده نتایج نهایی عملیات (آخر خط) است، اما در اقتصادهای اسلامی شرایط متفاوت است. به گفته یکی از محققان، اقتصادهای غربی معمولاً نمی‌توانند درک مناسبی از مسایلی داشته باشند که خارج از جهان مادی است، در حالی که مسلمانان معمولاً قادر به درک مفاهیم متعلق به جهان مادی نیستند. زکات، و یا بخشش داری خود به دیگری، یکی از ستون‌های اسلام محسوب می‌شود. زمانی که فردی ثروتی را می‌اندوزد و ثروتی بیش از نیاز خود کسب می‌کند، بایستی به منظور تزکیه خود از گناهان و حرص و طمع، زکات بپردازد. زکات، به عنوان ابزار توزیع مجدد ثروت و وسیله ایجاد جامعه‌ای برپایه همکاری‌های دوجانبه، در موسسات بانکی اسلامی نیز به کار گرفته می‌شود.

چند برداشت اسلامی

مسایل اقتصاد اسلامی را می‌توان به شرح زیر خلاصه کرد:

- رشد اقتصادی: اقتصاد اسلامی، انباشت ثروت غیرفعال را از طریق پرداخت زکات جریمه می‌کند و افراد را به سرمایه‌گذاری مجدد و سریع به منظور افزایش تولید و بازدهی تشویق می‌کند.
- افزایش اشتغال: اسلام از سرمایه‌گذاری در

پروژه‌های درآمدزا در برابر سرمایه‌گذاری‌های غیرفعال و با درآمد ثابت حمایت می‌کند. تصور می‌شود که نوع مشارکتی سرمایه‌گذاری به احتمال بیشتر سبب ایجاد اشتغال شود و تاثیرات منفی اجتماعی و اقتصادی کمتری را به همراه داشته باشد. ■ توزیع برابر درآمد و ثروت: هدف از زکات، افزایش توزیع عادلانه‌تر ثروت است. عدالت اجتماعی، همبستگی اجتماعی، برادری و هماهنگی اجتماعی، جملگی ریشه در اصل توحید دارند.

■ حفظ اعتدال و تواضع: در اسلام توصیه شده است که از اسراف و مصرف نادرست پرهیز شود و مسلمانان تشویق به پس‌انداز به شکل سرمایه‌گذاری مستقیم شده‌اند.

تصور می‌شود که سیستم PLS (مشارکت در سود و زیان) در افزایش عدالت اجتماعی و اصول اقتصاد تعاونی نقش بسیار مهمی را ایفا نماید. بنابراین، تمامی بانک‌های اسلامی این طرح را برای جذب سپرده‌گذاران و وام‌گیرندگان در دستورکار قرار داده‌اند. برخی از بانک‌ها نیز هنوز درگیر مراحل اجرای سیستم PLS در کنار دیگر عملیات خود می‌باشند.

■ ■ ■

اسلام از سرمایه‌گذاری در

پروژه‌های درآمدزا حمایت می‌کند.

■ ■ ■

شایان ذکر است که انواع مختلف PLS در بانکداری اسلامی مورد استفاده قرار می‌گیرند:

۱) مضاربه (تامین مالی اعتمادی): بانک اسلامی، به عنوان یک شریک محدود، پول نقد لازم (نیازهای سرمایه‌ای) را در اختیار وام‌گیرندگان و کارفرمایانی قرار می‌دهد که مجاز به استفاده از وجوه برای دستیابی به اهداف مشارکت می‌باشند. سهم هر طرف از سود و زیان بایستی به درصد باشد و تمامی مخارج مربوط به مشارکت نیز قبل از توزیع سود بایستی کسر شود. مدت چنین طرحی نباید از پیش تعیین شود. به علاوه، سرمایه باید به صورت نقد باشد و می‌تواند در زمینه‌های تجاری و یا صنعتی برای مدت نامحدود، سرمایه‌گذاری شود. با این حال، هریک از طرفین می‌تواند پس از اطلاع به طرف دیگر، قرارداد را فسخ نماید.

۲) مرابحه (تامین مالی تجاری به علاوه هزینه): در این نوع قرارداد، بانک اسلامی به عنوان

مالیات است که به وسیله بانک‌های اسلامی از سهامداران، سپرده‌گذاران، کارکنان و دیگر طرف‌ها بر مبنای اصول شریعت جمع‌آوری می‌شود.

موارد استفاده وجوه (عملیات وام‌دهی) بانک‌های اسلامی

عملیات وام‌دهی بانک‌های اسلامی بسیار متنوع است که در اینجا به برخی از آنها اشاره می‌شود:

۱) سرمایه‌گذاری در انتشار اوراق بهادار: بسیاری از بانک‌های اسلامی اوراق بهادار سهام و نیز ارز خارجی در اختیار دارند.

۲) مشارکت در انواع پروژه‌های تامین مالی:

مشارکت در پروژه‌های تجاری، زمینه اصلی سرمایه‌گذاری است. در مورد طرح مشارکت پیشتر توضیح داده شده است.

خدمات بانکی بانک‌های اسلامی

بسیاری از بانک‌های اسلامی تاحدی که شریعت، قوانین و مقررات دولتی اجازه می‌دهند، اقدام به ارائه خدمات تجاری سنتی می‌نمایند. برای مثال، بانک‌های اسلامی می‌توانند وجوه مازاد فروش نفت و ارزهای اروپایی را دریافت نمایند. به علاوه، ممکن است که برخی از بانک‌های اسلامی به واسطه فعالیت در کشورهای کمتر توسعه یافته، با

ریسک‌های ویژه‌ای مواجه شوند. همچنین ممکن است که برخی از کشورهای کمتر توسعه یافته به جای اهمیت دادن به مدیریت سرمایه‌گذاری با بانک‌های اسلامی، اهمیت بیشتری را برای بازپرداخت وام‌های بهره‌ای قایل شوند. به علاوه، بانک‌های اسلامی ممکن است که مجبور به رقابت با بانک جهانی، صندوق بین‌المللی پول و دیگر موسسات مالی شوند. ■

منابع مالی بانک‌های اسلامی

۱) سرمایه و املاک: سهامداران اصلی بانک‌های اسلامی افراد بانفوذ و / یا دولت‌های کشورهای عربی هستند. سرمایه ثبت شده مطابق مقررات دولت پرداخت می‌شود و تنها سهام عام را می‌توان صادر کرد.

۲) سپرده‌های سرمایه‌گذاری: سپرده‌ها (حساب‌های پس‌انداز، سپرده‌های با مدت ثابت و سپرده‌های نامحدود) بر اساس سیستم PLS سرمایه‌گذاری می‌شوند. سپرده‌گذاران نه تنها در سود شریک می‌شوند، بلکه در برخی موارد ممکن است که کل سپرده خود را هم از دست بدهند.

▲ درآمد ناشی از فروش نفت یکی از عوامل گسترش بانکداری اسلامی است.

۳) سپرده‌های حساب‌های جاری: این سپرده‌ها که در سرمایه‌گذاری به کار نمی‌روند، برای معاملات و اهداف احتمالی مورد استفاده قرار می‌گیرند. سپرده‌گذاران هیچ سودی دریافت نمی‌کنند، اما از تسهیلات چک، امتیاز اضافه برداشت و دیگر خدمات تعریف شده بهره‌مند می‌شوند.

۴) وجوه زکات: زکات یک نوع هزینه شبیه

شریک، تامین مالی خرید کالا در ازای سهم در سود پس از فروش آن را برعهده می‌گیرد. با وجود این، در صورت ضرر، بانک می‌تواند در ضرر طبق شرایط و موارد توافقنامه سهم شود و یا نشود. بازپرداخت می‌تواند به تأخیر انداخته شود و یا به صورت اقساط پرداخت گردد.

۳) مشارکت (مشارکت در تامین مالی): بانک اسلامی بخشی از سهام شرکا به علاوه سرمایه کار پروژه را تامین می‌کند و در سود و / یا زیان سهم می‌شود.

۴) اجاره (تامین مالی اجاره‌ای): در این نوع توافق، بانک اسلامی بخش اعظمی از درآمد عملیاتی بانک‌های اسلامی را فراهم می‌کند و تامین مالی اجاره یا لیزینگ درآمدت و اجاره به شرط تملیک را برعهده می‌گیرد. در تامین مالی، بانک اسلامی و یا شرکت لیزینگ، تجهیزاتی را که به وسیله کارفرما انتخاب شده، خریداری می‌کند و سپس آن را به خود کارفرما اجاره می‌دهد. در توافق اجاره به شرط تملیک، کارفرما می‌تواند بخشی از منابع خریداری و یا اجاره را بپردازد.

از آنجایی که اساس حقوقی عملیات بانک اسلامی می‌تواند از برخی جهات با بانک‌های تجاری غربی و موسسات پرداخت‌کننده بهره تفاوت داشته باشد، لذا اصلاحات قانونی در کشورهای اسلامی در حال اجرا می‌باشد. این تغییرات به طور عمده در قانون تجارت (در پاکستان مجدداً تدوین شده است)، قانون شرکت‌ها (قرار است در پاکستان مجدداً تدوین شود)، قانون مالیات (پرداخت زکات در عربستان سعودی و پاکستان به اجرا درآمده است) و قانون بانکداری (در سال ۱۹۸۴ در ایران مجدداً تدوین شده است) عمل می‌شود.

نشانی پست الکترونیکی مجله بانک و اقتصاد:

bankvaeghtesad@yahoo.com